

E. Scholliers en P. Scholliers, ed., *Werktijd en werktijdverkorting. Acta van het colloquium te Brussel gehouden op 15 en 16 oktober 1982* (Brussel: Centrum voor hedendaagse sociale geschiedenis Vrije Universiteit Brussel, 1983, 205 blz.).

Arbeidstijdverkorting staat de laatste jaren in het centrum van de publieke belangstelling. De discussie gaat meestal over de vraag, of arbeidstijdverkorting een oplossing kan bieden voor de werkloosheid. Voor sommigen is de vermindering van de te verdelen arbeid het uitgangspunt van de analyse en is het westerse arbeidsethos het werkelijke probleem. In deze discussies, die doorgaans beheerst worden door economen en sociologen, hebben zich nu ook historici gemengd. Dat gebeurde op een colloquium, georganiseerd door het Centrum voor hedendaagse sociale geschiedenis van de Vrije Universiteit Brussel. De referaten zijn nu, bijgewerkt en aangevuld, gebundeld. De veertien artikelen behandelen de veranderingen in de arbeidstijd vanaf de vijftiende eeuw tot in de verre toekomst. De nadruk ligt op België; twee artikelen zijn gewijd aan de Nederlandse situatie.

De pogingen die in de zeven historische bijdragen gedaan worden om direct bij de actualiteit aan te sluiten zijn niet altijd overtuigend. De schrijvers blijven vaak steken in gemeenplaatsen of het vooronderstellen van parallellen zonder die ook werkelijk aan te tonen. Wat helaas ontbreekt is een bijdrage, waarin wordt gepoogd de resultaten van de verschillende onderzoeken met elkaar te verbinden; het materiaal voor een zinvolle vergelijking is zeker aanwezig. Ook wordt er nauwelijks gebruik gemaakt van de omvangrijke literatuur over het verband tussen arbeidsduur en intensiteit van de arbeid.

Een uitzondering is het informatieve artikel van Van der Veen, 'Arbeidsduur in Nederland vanaf ca. 1890 tot ca. 1925'. Van der Veen geeft een overzicht van het Engelse historische onderzoek op het gebied van arbeidsduur en vrijetijdsbesteding om daar vervolgens de Nederlandse situatie tegen af te zetten. Hij concludeert dat in Nederland, in tegenstelling tot in Engeland, de industrialisatie een gunstige invloed heeft gehad op de werkduur. Hoewel de verschillen per bedrijfstak groot zijn kan men toch in het algemeen stellen dat de toestand in 1910 sterk verbeterd is vergeleken met die in 1890. De schrijver laat zien dat de verklaring voor deze ontwikkeling niet gevonden kan worden in pressie van de vakbeweging of ingrijpen van de overheid, terwijl de invloed van de conjunctuur zeer beperkt is. Als enig alternatief blijft dan volgens hem over dat het initiatief van de werkgevers uitging. Die zouden belang gehad hebben bij verkorting van de arbeidstijd, hetzij om de onderlinge concurrentie te verminderen, hetzij om daarmee een verhoging van de arbeidsproductiviteit te bewerkstelligen. Deze verklaring is problematisch. Ten eerste zagen nog lang niet alle ondernemers het verband tussen productiviteit en arbeidstijd en zij die het wel zagen rekenden op niet veel meer dan compensatie voor de verloren productietijd. Ten tweede blijft een belangrijke verklaring buiten beschouwing, namelijk het verzet van de (al dan niet georganiseerde) arbeiders op de werkvloer. De betekenis van dit spontane verzet is de laatste jaren sterk in de belangstelling komen te staan. Een ondersteuning voor deze verklaring is trouwens in de bundel te vinden, namelijk in het artikel van Puissant, 'Les congés taxés avant les congés payés'. Puissant constateert een duidelijke toename van het absentisme aan het eind van de negentiende eeuw, een proces dat inzet zodra de arbeiders een loonniveau hebben bereikt, waarop zij zich dat kunnen veroorloven. Etienne Scholliers komt in zijn artikel 'Werktijden en arbeidsomstandigheden in de pre-industriële periode' tot een vergelijkbare conclusie. Onder meer op basis van een voorbeeld uit 1560 ziet hij 'duidelijke aanwijzingen dat loontrekkers vrije tijd verkozen boven hoger loon, althans wanneer het loonniveau hoog genoeg was om in hun levensbehoeften te voorzien'. Ogenschijnlijk beschrijven Scholliers en Puissant hetzelfde proces, er is echter een belang-

RECENSIES

rijk verschil. Volgens Scholliers begonnen de ondernemers vanaf het einde van de achttiende eeuw er een strikte arbeidsmoraal bij hun arbeiders in te prenten en slaagden zij hier ook geleidelijk in. Als dit juist is, betekent dit dat het toenemend absentisme van het eind van de negentiende eeuw niet verklaard kan worden uit een 'leisure preference' maar gezien moet worden als een machtsstrijd binnen de fabriek of als verzet tegen de achteruitgang van de kwaliteit van de arbeid. Het is echter ook zeer goed mogelijk dat het arbeidsethos niet zo diep doorgedrongen is als Scholliers suggereert. Deze hypothesen sluiten elkaar overigens niet uit.

Maeter onderzoekt in zijn bijdrage de houding die de socialistische beweging heeft ingenomen ten aanzien van de arbeidstijd. Hij laat zien dat de Belgische socialisten, door zich te concentreren op de hoogte van de lonen, de kwestie van de lengte van de arbeidsdag en de intensiteit van het werk verwaarloosd hebben. Door de ontwikkeling van het kapitalisme als een zaak van algemeen belang te zien nemen zij de verheerlijking van de arbeid over van de bourgeoisie. Ik wil hierbij aantekenen dat deze opstelling van de socialisten geenszins uniek is voor België en dat de eerste aanzetten al bij Marx zelf te vinden zijn. Maes en Van Rie beschrijven de moeizame pogingen om langs wettelijke weg de arbeidstijd te verkorten. Hun belangrijkste conclusie is dat arbeidstijdverkorting in België langs syndicale weg verworven is en dat de politieke arm van de arbeidersbeweging soms aan de rem hing om zijn regeringsdeelname niet in gevaar te brengen. Peter Scholliers onderzocht het verband tussen werktijden en werkgelegenheid in het interbellum. Hij laat zien dat de uitstoot van arbeidskrachten uit de Belgische industrie in de crisisjaren veel groter was dan die uit de Amerikaanse industrie, terwijl aan de Belgische industrie geen en aan de Amerikaanse wel arbeidstijdverkorting was opgelegd. Het is de vraag of tegenstanders van arbeidstijdverkorting door de bewijsvoering overtuigd zullen raken, omdat het verschil tussen de Amerikaanse industrie met zijn grote thuismarkt en de meer op export gerichte Belgische economie niet in de beschouwingen is betrokken. In een interessant artikel beschrijft Heerma van Voss aan de hand van de Rotterdamse scheepsbouwer Wilton hoe weinig effect wettelijke maatregelen hebben als de achterdeurtjes open blijven staan om de maatregelen te ontduiken. De futurologische studies in de bundel zijn vaak boeiend en soms ook prikkelend, zoals wanneer de vraag opgeworpen wordt of het in deze tijden van crisis nog wenselijk is verder te werken aan middelen om de slaaptijd te reduceren door het verkorten van de periodes tussen de droomslaap.

E.S.A. Bloemen

ALGEMEEN

H.W. von der Dunk, *De organisatie van het verleden. Over grenzen en mogelijkheden van historische kennis* (Bussum: Van Holkema en Warendorf, 1982, 409 blz., f39,50, ISBN 90 269 4779 8).

Het boek van Von der Dunk bevat een zeer brede waaier aan probleemstellingen. Het kan hem als een grote verdienste worden aangerekend dat hij vele en moeilijke vraagstukken uit de geschiedtheorie aan de orde heeft gesteld en tevens gepoogd heeft deze problemen op een persoonlijke wijze te structureren. Het werk is opgedeeld in drie delen. Naast een lange Inleiding (11-51) behandelt de auteur achtereenvolgens in een eerste deel 'Hoofdlij-